

FAKTAARK

Fredningsgjennomgangen i Nord-Trøndelag

I 2006 startet Riksantikvaren det landsdekkende prosjektet Fredningsgjennomgangen. Ved prosjektets slutt i 2012 skal hvert fylke ha gjennomgått alle fredningsvedtak som ble foretatt i perioden 1923-1979 og ha presisert omfanget av, formålet med og innholdet i fredningene.

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning og er faglig rådgiver for Miljøverndepartementet i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført og har i denne sammenheng et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid med kulturminner, kulturmiljøer og landskap.

Nord-Trøndelag
fylkeskommune

Fredningsgjennomgangen i Nord-Trøndelag omfatter 41 bygninger fordelt på 21 anlegg. Til sammenligning omfatter prosjektet på landsbasis ca. 1900 bygninger fordelt på om lag 920 anlegg.

LANDSKAP OG KLIMA

Nord-Trøndelag kan deles i flere topografiske områder: en fiskerik kyst, fjordbygder med godt landbruksland, dalbygder med skogstrekninger og fjellområder. Klimaet er gunstigere enn noen annen plass så langt nord, men varierer fra atlantisk kystklima til innlandsklima. Kystleia og Trondheimsfjorden var de viktigste transportvegene frem til jernbanen og bilen kom. Innover i landet har de store elvedalene spilt en tilsvarende rolle, og vært bestemmende for organiseringa av samfunnet fra de eldste tider.

BYGGESKIKKEN

Fylket er et av de mest rurale i landet. Primærnæringene jordbruk, skogbruk, fiske og reindrift står sterkt og har til alle tider dominert næringslivet. Gårdene og husmannsplassene har satt sitt preg på kulturlandskapet nede i bygda, setrene og de samiske gammene likeså på fjellet.

Foto: Jan Inge Yri © Riksantikvaren

Detalj av inngangsportalen på Ingstad østre i Stjørdal.

Gårdene og trønderlåna

Fra 1700-tallet og langt inn på 1900-tallet var trønderlåna og firkanttunet, hvor gårdens bygninger danner veggene i en firkantet tunformasjon, nærmest enerådende byggemåte på gårdene. Typisk for lånene er lengden og bredden. Mange av lånene ble bygd i full lengde i ett byggetrinn, mens andre er bygd på i lengden etter behov. Låna er ikke breiere enn at vinduene gir gjennomlys i rommet fra begge langsiden. Vinduene står i par, gjerne med høyere ramme i første enn i andre etasje.

Lånene er laftet med forholdsvis enkle lafteknuter, og kledd med profilert tømmermannskledning. Taket ble tekket med torv eller spon; senere tegl, skifer eller betongtakstein alt etter tilgang. I tiden etter 1800 ble det lagt mye arbeid i å lage klassisistiske portaler rundt inngangsdørene.

I låna ble lokal byggeskikk blandet med inspirasjon fra panelarkitekturen i Trondheim og europeiske stilidealer fra empiren og klassisismen. Låna har lokale variasjoner, og kan ha forskjeller i form og detaljer i området fra Namdalen til Leksvik og Stjørdal.

I tillegg til våningshus var stabbur, fjøs, låve stall vanlige bygninger på gården. Allerede på 1700-tallet kom de første sammenbygde driftsbygningene, og ved utgangen av 1800-tallet var reformen gjennomført. Da dannet gjerne en driftsbygning i vinkel to sider av tunet.

Kysten

Kysten har sin egen byggeskikk og måte å plassere bygningene på. Forskjellen fra innlandet er tydeligst i fiskeværerne. Her finnes låna som bolighus, men også ombygde rorbuer er blitt helårsboliger. Rorbuene er, i ulike varianter, bygd opp i en kombinasjon av tømmer og bindingsverk med torv og spon til taktekkning. Fiskeværerne preges gjerne av et mangfold av bygninger med ulike funksjoner. Rorbuer, sjøhus og naust i tungt bindingsverk er vanlige bygningstyper.

Samisk byggeskikk

Det sørsamiske området omfatter også Trøndelagsfylkene. Her finnes bygninger som representerer både den nomadiske og den bofaste samekulturen. I disse områdene drev samene fangstbasert reindrift fram til 1600-tallet, deretter nomadisk tamreindrift fram til ca. 1900, før man gikk over til dagens ekstensive tamreindrift. Det finnes arkeologiske og til dels også bygningsmessige spor etter alle perioder. Gammen (gættie) er antakelig den lettest gjenkjennbare bygningstypen for denne perioden. Rundt 1900 ble den sørsamiske reindriften totalt omlagt ved at man gikk over til ekstensiv drift med tanke på salg av kjøtt. Familiene etablerte nå fast bosetting med jordbruk i kombinasjon med reindrift, gjerne plassert på sommerbasisområdene i skogbandet med kort vei til snaufjellet. De samiske gårdsbrukene har gjerne mange hus for ulike funksjoner, ordnet etter topografi og bruk, ikke som firkanttun som på de norske trøndergårdene. Den mest karakteristiske bygningstypen er stabburene.

HVA BLE FREDET OG HVORFOR?

De tidligste fredningene i Nord-Trøndelag ble innrapportert til og gjennomgått av Den antikvariske bygningsnemnd i 1923-1924. De såkalte "innberetningene" finnes trykt i Fortidsminneforeningens årbok for 1931.

Det lagt stor vekt på arkitektoniske og kunsthistoriske kriterier i de første bygningene som ble valgt ut for fredning. I beskrivelsene er vekten gjerne lagt på portalene og de ulike formene for klassisistisk detaljering på bygningene. I tillegg vektlegges omgivelsene, særlig hvordan bygningene er plassert i tunet. Konstruksjon og stilreine hovedbygninger var viktige kriterier for utvalg.

I de tidligste vedtakene var det i stor grad hovedbygninger på større gårder som ble fredet. De fleste av disse er trønderlåner, med klar overrepresentasjon av bygninger for proprietærer, storbønder og ulike embetsmenn som sorenskrivere, lensmenn, prester og offisersgårder. Også kjente historiske personer kan knyttes til noen av fredningene.

Hovedbygningene

De første fredningene i 1923 var, som beskrevet over, i hovedsak hovedbygninger. I Verdal ble *Mo-bygningen* fredet som eksempel på en hovedbygning på en offisersgård. Bygningen ble oppført for Elling Lyng og hans hustru Catrina Rebekka Meyer i 1783 og representerer overklassens byggeskikk og levesett.

To bygninger i Steinkjer ble fredet i 1923; hovedbygningene på *Hegge* og *Vibe*. Hovedbygningen på Hegge er et eksempel på trøndersk arkitektur fra 1750-årene og som hovedbygning på en embetsmannsgård. Bygningen har et 1800-talls preg i eksteriøret. *Vibe* ble bygget i 1796 av proprietær David Andres Gram. Med detaljer utformet i en blanding av barokk, rokokko og louis-seize viser bygningen hvordan

Foto: Hilde Tokle © Riksantikvaren

Mo gård i Levanger med sin lange fasade, symmetrisk bygd opp omkring en egyptinspirert empireportal.

Foto: Kolbein Dahle © Riksantikvaren

Låna på Logstein på Frosta er hele 43 meter lang. Sammen med Mo i Levanger, er bygningen ei av landets lengste låner.

Foto: Hilde Tokle © Riksantikvaren

Ingstad vestre med sine to empireportaler er eksempel på hvordan tradisjonell byggeskikk og europeiske stilidealer møtes.

Foto: Kolbein Dahle © Riksantikvaren

Brusve nedre i Levanger består av to midtkammerbygninger og er satt opp i to omganger i 1803 og 1811.

tradisjonell byggeskikk og impulser fra europeisk arkitektur og kulturstrømninger møtes.

I Levanger kommune ble hovedbygningene på *Brusve nedre, Mo* og *Renden Øvre* fredet i 1923. Gården *Brusve nedre* ble endret fra husmannsplass til embetsmannsgård da lensmann Bardo Vestrum overtok gården i 1803. Gården har senere vært embetsmannsgård i generasjoner. *Brusve nedre* har også vært vertskap for kongelig besøk i følge innberetningen; "*Karl Johan bodde der under sit opphold i Trøndelagen 1838*".

Hovedbygningen på *Mo* er bygget i 1831 av Henrik Krenckel Jelstrup. Langfasader er symmetrisk bygd opp omkring egyptinspirerte empireportaler på hver side av huset. Bygningen er et av de fremste eksemplene på tidlig 1800-talls trearkitektur i landet.

Hovedbygningen på *Renden øvre* ble antagelig oppført av sorenskriver og stortingsmann Peder Lykken i 1830-årene. *Renden* var senere eid av en kaptein ved navn Zincke, og fikk derfor tilnavnet *Zinkrennan*.

Også i 1924 ble det fredet flere hovedbygninger i fylket. *Logstein* i Frosta kommune ble fredet i 1924. Bygningen ble flyttet fra *Logsteinhaugen* og satt opp i 1812 av major Henrik Angell Coldevin. Med sine 43 meter kan bygningen være landets lengste lån.

Fem bygninger ble fredet på samme tid i Hegra: hovedbygningene på *Bjugan østre, Fordal vestre, Ingstad vestre* og *Ingstad østre* og *kårstua* på *Bjørngård vestre* i Stjørdal kommune. Alle disse er trønderlåner på gårder i et rikt jordbruksområde i Stjørdal.

Fredning av andre enkeltbygninger
I tillegg til hovedbygningene ble det i noen tilfeller fredet andre typer enkeltbygninger. På *Bjartnes* i Verdal kommune ble riktignok også hovedbygningen fredet, men i tillegg ble en sjeldnere bygning, «*Klüverstu*», fredet. *Stuebygningen*,

oppført i stein i første etasje, ble bygd på slutten av 1700-tallet.

Ammestua i Levanger kommune ble fredet i 1923 og er et eksempel på en svalgangsbygning. Bygningen hørte til *Alstadhaug prestegård* og har hatt mange funksjoner, som gjeste- og lagerfunksjon i andre etasje, og masstue og *ammestue* i første etasje. Innberetningen kan fortelle hvorfor bygningen har fått sitt navn: *sit navn "Ammestuen" har den faat fordi vestlige rum i underetagen længe blev benyttet som oppholdssted for daabsbarn*. Bygningen er dendrokronologisk datert til 1747 og er dermed en av de eldste blant bygningene som ble fredet på 1920-tallet i Nord-Trøndelag.

Anleggene
Det ble ikke bare fredet enkeltbygninger i 1923, også noen anlegg ble fredet. *Sundnes* i Inderøy kommune er et eksempel på et innovativt storgårdsanlegg i Innherred fra midten av 1800-tallet. Anlegget består i dag av en hovedbygning med sidefløyene «*Wittruplåna*» og «*Meieriet*», ei vognbu, et fjøs og en låve. De eldste bygningene stammer trolig fra da Peter Wittrup var eier tidlig på 1700-tallet. Anleggets historie fra 1847-1876, da Hermann Løchen var eier er imidlertid bedre kjent. Løchen opparbeidet gården til et mønsterbruk og *Sundnes* ble et møtested for kulturpersonligheter og kunstnere.

Også *Øver-Trana* i Steinkjer kommune omfatter flere bygninger. På gården står i dag hovedbygningen, borgstua, uthuset «*Trondhjemsstua*» og en låve. Anlegget er knyttet til proprietæren David Andreas Gram på *Vibe* som skal ha gitt gårder til sine døtre. Hovedbygningen på *Trana* er satt opp til hans yngste datter Inger Olava tidlig på 1800-tallet. Det knytter seg også personalhistorie til gården. *Polfareren* Otto Sverdrup bodde på *Trana* da hans far eide gården på slutten av 1800-tallet. Her møtte han husmannsgutten

Da Lov um bygningsfredning trådte i kraft i 1921, ble Den antikvariske bygningsnemnd oppnevnt av departementet. Nemnda skulle ha ansvar for alle spørsmål tilknyttet fredete bygninger. Det var lovfestet at nemnda skulle bestå av fem menn, hvorav riksantikvaren var den ene. Av de øvrige medlemmene skulle én være arkitekt, én jurist og én bygningskyndig. Nemnda besto inntil bygningsfredningsloven ble erstattet av kulturminneloven i 1978.

Foto: Inger Koa © Riksantikvaren

Hovedbygningen på *Øver-Trana* i Steinkjer bryter med den tradisjonelle byggeskikken og har symmetrisk utformet fasade og høyt røstet valmet tak.

Foto: Hilde Tokle © Riksantikvaren

Kårstua på *Bjørngård* i *Stjørdal* er ei lita trønderlån, oppført i 1818.

Foto: Hilde Tokle © Riksantikvaren

Fine detaljer over vindu på *Vibe* i Steinkjer.

Kristian Kristiansen fra Trana som var med Sverdrup på ski over Grønland.

På *Lein østre* i Verdal kommune ble hele anlegget fredet i 1923, men fredningen for uthus og driftsbygninger ble hevet i 1982. Hovedbygningen på *Lein østre* er et eksempel på ei lang lån tilbygd i flere etapper som følge av endrede behov.

Lilleval i Nærøy kommune ble fredet i 1923. Hovedbygningens eldste del er trolig fra slutten av 1700-tallet. Bygningen ble flyttet hit fra det tidlige handelsstedet Flatholmen i Nærøy av Christian Sverdrup i 1850.

Fredningene etter 1924

I utvidelsen av fredningslista i 1941 ble et gårdsanlegg i nordre del av fylket fredet. *Oppgården* i Kveli i Lierne kommune har elleve bygninger i anlegget i dag. Dette er det mest komplette freda anlegget med tanke på ulike funksjoner som var vanlig på gårdene før i tiden; tørkstuggu, bekkstuggu, smie,

sommerfjøs med flere. I tillegg har anlegget gjennomgått få endringer. Anlegget er oppført av pioneren innen jordbruket, den lokale foregangsmannen og ordføreren Jens Larsen Kveli i 1850-årene. Bygningene er typisk for Trøndelag, men innovative for sin tid i fjellbygda Lierne.

I 1959 ble det fredet ei husmannslån i Mosvik kommune. Låna på *Vinjesjøen* er representativ for de mindre trønderlånene med midtkammerplan og oppdelt kammers i den ene enden. Bygningen har hatt flere funksjoner, blant annet som bygdas første poståpneri.

En av de siste fredningene i Nord-Trøndelag før dagens kulturminnelov trådte i kraft, ble vedtatt i 1977. Hovedbygningen på gårdsanlegget *Sæter* i Levanger kommune ble oppført i 1856 av Adolf Fredrik Jelstrup, sønn av Henrik Krenckel Jelstrup som satte opp hovedbygningen på Mo i Levanger.

Bygningen viser hvordan nye ideer blir møtt i distriktet og bryter stilmessig med den tradisjonelle trønderlåna. Brannen i Levanger i 1846 førte mange profesjonelle bygningsarbeidere til byen, blant annet fra Trondheim. Den tradisjonelle vindusgrupperingen og symmetrien henger igjen fra den gamle byggeskikken. Påvirkning fra nye stilarter som gotikk gir seg utslag i rik dekor ved vinduer og gesims samt at vinduene er noe større enn på de tradisjonelle lånene.

ERFARINGENE FRA FREDNINGSGJENNOMGANGEN

I arbeidet med fredningsgjennomgangen har Nord-Trøndelag fylkeskommune foretatt befaringer og registreringer av de fredete bygningene. Den oppdaterte registreringen av bygningene og den gode dialogen med eierne vil danne et godt grunnlag for det videre samarbeidet om de fredete anleggene mellom eier, fylkeskommunen og Riksantikvaren.

Oppgården i Kveli, Lierne ligger vakkert i terrenget og er ett av få hele gårdsanlegg som er fredet i Nord-Trøndelag.

